

Проф. д.ик.н. Росица Рангелова*, гл. ас. д-р Валентин Билянски**

СТРУКТУРНИ ИЗМЕНЕНИЯ НА ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ НА БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ В ГОДИНИТЕ НА ЧЛЕНСТВО В ЕС

Изследвана е спецификата на процесите, съпътстващи присъединяването на България и Румъния към ЕС и след това – на примера на взаимовръзката между външна търговия и икономически растеж. Проследени са динамиката и промените в структурата на външната търговия в сравнителен план между двете страни, като е направен опит да се установи по какъв начин те влияят върху темповете на икономически растеж. Анализът обхваща периода 2007-2018 г., който е избран, защото отразява времето от началото на членството на България и Румъния в ЕС досега.

JEL: F31; F43; O52

Ключови думи: външна търговия; икономически растеж; структурни изменения; България; Румъния

През последните няколко десетилетия България и Румъния споделят сходно политическо, социално и икономическо развитие, а в процеса на присъединяването към ЕС и след това по пътя към членство в Шенген и Еврозоната дори се разглеждат в пакет.

В периода на прехода към пазарна икономика и подготовка за присъединяване към ЕС двете държави се сблъскват с близки по своя характер проблеми. Влошаването на производствената структура и неспособността на повечето предприятия да се адаптират и конкурират на пазарите на развитите страни водят до възникването на един не по-малко съществен за двете икономики проблем – ниската добавена стойност на произвежданата от тях продукция. Друг проблем е загубата на дотогавашните външни пазари в рамките на бившия СИВ и най-вече бившия Съветски съюз, което в по-голяма степен се отнася до България.

Сериозни затруднения и за двете страни поражда рязкото влошаване на икономическата среда, доколкото в периода на първоначално натрупване на капитала всяко неуместно решение в процеса на приватизация се оправдава с необходимостта от бързо раздържавяване. Деиндустриализацията в България се възприема като част от предприетите реформи за преход към пазарна икономика и донякъде като последица от дълбоката икономическа криза през първата половина на 90-те години на миналия век. До известна степен обаче деиндустриализацията е резултат от избраните форми и методи за осъществяване на прехода и на приватизацията, а не е толкова от развитието на третичния сектор (услугите) и още по-малко може да се свърже с нарастване на производи-

* ИИИ при БАН, секция „Международна икономика“, r.rangelova@iki.bas.bg

** УНСС, катедра „МИО и бизнес“, v.bilyanski@unwe.bg

телността на труда. Отсъствието на стратегия на прехода, начинът на осъществяване на реформите и липсата на грижа за съхраняване на постигнатото в развитието на промишлеността, отлагането и шоковото провеждане на приватизацията, а после niskият контрол върху спазването на поетите ангажименти при приватизацията изиграват решаваща роля за разрушаването на производствените мощности и оказват негативно влияние върху динамиката на произвеждания продукт и ефективността на отрасъла, особено на преработващата промишленост (Rangelova, Sariiski, 2019). За смекчаване на неблагоприятните последици се разработват различни програми за развитие на алтернативна заетост и алтернативно производство. Прилагат се стратегии за привличане на преки чуждестранни инвестиции и за реструктуриране на производството и други, чийто основен ефект е постепенното преориентиране на местните производители към подизпълнителска дейност и производство на компоненти предимно за големи компании от Западна Европа.

България и Румъния полагат сериозни усилия, за да изградят работещи пазарни икономики и да отговорят на другите условия за присъединяване към ЕС (World Bank Group, 2018). С това постигат и икономически напредък. От 1.01.2007 г. те са пълноправни членове на ЕС.

Икономическите данни от 2007 г. насам обаче показват и немалко различия, от които става ясно, че двете икономики не се възползват в еднаква степен от членството си в Съюза и по различен начин се адаптират към него, като в повечето случаи Румъния постига по-добри резултати. Ключовият показател за конвергенция, какъвто е БВП на човек от населението по стандарт на покупателна сила, демонстрира значителния напредък, който Румъния успява да постигне в сравнение с България само за 10 години.

Разглежданият период включва годините на членството на двете държави в ЕС досега – от 2007 до 2018 г. Освен това той предоставя база за сравнение с развитието преди присъединяването им към ЕС и дава възможност да бъде отчетено състоянието на външната търговия и БВП преди началото на последната глобална финансова криза и посткризисното развитие. Трябва да се има предвид, че самото адаптиране започва и е ускорено в предприединителния процес. На практика разглежданият период завършва повече или по-малко приспособяването на производствената структура към условията на единния пазар на ЕС и участието в интеграционните политики (Панушев, 2017).

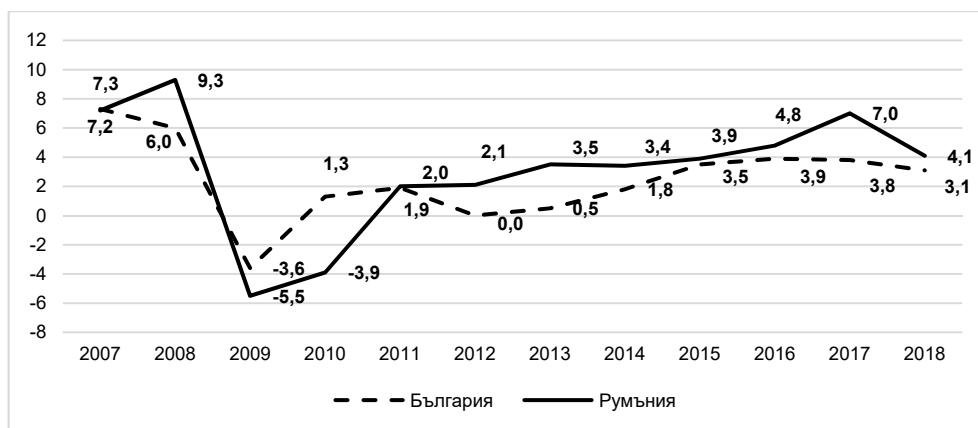
БВП и неговите компоненти на България и Румъния

Освен че проблемите на България и Румъния в началото на прехода към пазарна икономика са сходни, и двете страни имат сравнително близко представяне по някои от ключовите икономически показатели (Rangelova, Sariiski, 2017). По равнище на икономическо развитие, оценено на базата на БВП на човек от населението по стандарт на покупателна способност (СПС), през годината преди присъединяването двете страни се намират на съвсем близки позиции. През 2006 г. разликата между тях по този показател е едва 2 пр.п.,

съответно 37.7% за България и 38.7% за Румъния от средния за ЕС=100%. До 2018 г. България увеличава показателя си с 13 пр.п. и достига 50.8%, докато Румъния успява да постигне подобряване на съотношението до 65.6%, с което показва по-бърза конвергенция с другите държави в ЕС. През почти всички години на членство средногодишният темп на нарастване на БВП на Румъния значително превишава този на България, като изключение прави периодът на световната финансова и икономическа криза (фиг. 1). Така през годините на членство в ЕС БВП се повишава за България с 33.6%, а за Румъния с 43.7% (вж. фиг. 2).

Фигура 1

Годишен темп на изменение на БВП на България и Румъния (%)

Източник. Eurostat. Economy and Finance. National Accounts.

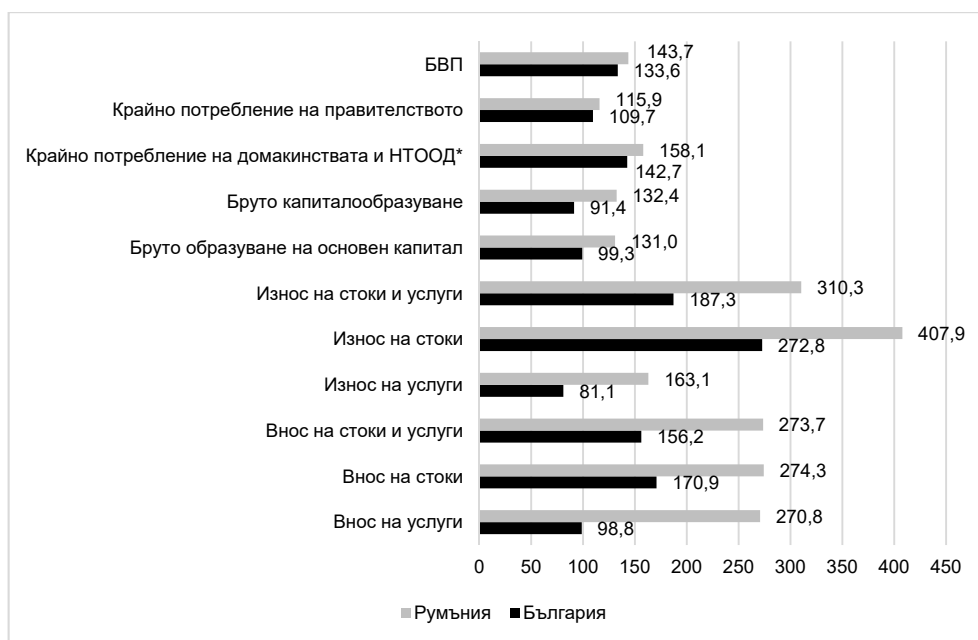
С настъпването на глобалната финансова криза БВП на Румъния се свива с 5.5% през 2009 г. при -3.6% за България. Това принуждава румънското правителство да потърси международна помощ от МВФ, ЕС и други финансови институции. От 2011 г. страната отново отчита положителен растеж, генериран основно от стабилния износ, а през последните няколко години – и от крайното потребление на домакинствата (нарастващи с около 2 пъти по-висок темп, отколкото тези в България). След световната финансова и икономическа криза стопанската активност в Румъния неизменно е по-висока от тази в България.

През 2018 г. България е сред държавите с най-нисък икономически растеж от новите страни-членки в ЕС. Постигнатият растеж от 3.1% (при 5.1% за Полша, 4.9% за Унгария, 4.8% за Латвия, 4.5% за Словения, 4.1% за Румъния и Словакия и т.н.) не може да окаже забележимо въздействие върху намаляването на бедността и на икономическите и социалните неравенства и да изпълни ролята на приобщаващ растеж за т.нар. догонващо развитие. Дори напротив, с темповете след кризата България все повече се утвърждава като най-слабо развитата икономика в ЕС.

Динамиката на отделните компоненти на БВП за 2018 г. спрямо 2006 г. показва, че по нито един от тях България не е постигнала по-силно развитие от Румъния (фиг. 2).

Фигура 2

БВП и неговите компоненти през 2018 г. (2006 г.=100%)

* Нетърговски организации, обслужващи домакинствата.

Източник. Eurostat. Economy and Finance. National Accounts.

Сравнително малка е разликата при показателя „крайно потребление на правителството“, като той отчита минимално нарастване за разглеждания период. Въпреки това фискалната политика на двете държави се различава в много аспекти. При България усилията са концентрирани главно в поддържане на уравновесен бюджет, а дефицити се допускат при извънредни събития (например необходимостта от теглене на кредити за справяне с банковата криза, свързана с фалита на „Корпоративна търговска банка“ АД през 2014 г., или плащането еднократно и изцяло авансово на изтребители F-16 през 2019 г.). Подобни събития водят и до увеличаване на съотношението брутен правителствен дълг към БВП на страната от 16.3 % през 2007 г. на 22.3% през 2018 г. (при пик от 29.3% през 2016 г.). За разлика от България през последните години Румъния активно провежда проциклична бюджетна политика, поради което отчита структурен бюджетен дефицит, който през периода 2016-2018 г. е в

диапазона 2.6-3%, т.е. на границата, поставена от Маахстрихтските критерии. Тази политика може да се смята за важен фактор за постигането на по-високия икономически растеж в страната (и съответно за повишаване на доходите и намаляване на неравенствата и проблемите с бедността). Високата икономическа активност е причината Румъния да понижи съотношението на brutния правителствен дълг към БВП от 39.2% през 2014 г. на 35% през 2018 г. въпреки отчитаните бюджетни дефицити. Израз на по-бързо подобряващата се покупателна способност и в известна степен на повишаващия се жизнен стандарт на румънските граждани е покачването на крайните разходи на домакинствата – за 2018 г. спрямо 2006 г. в Румъния то е с 58.1%, а в България с 42.7%.

Интересна е динамиката на инвестициите при двете държави. Макар и да следват сходна тенденция – силно нарастване през периода на подготовка за членство в ЕС, който съвпада с годините преди световната финансова и икономическа криза, и рязко понижаване по време и след нея, в Румъния се забелязва известно възстановяване след достигнатото дъно през 2010 г. В България не може да се говори за възстановяване на стойностите на този показател, дори по-скоро се наблюдава стагнация в инвестиционната активност.¹ Съществена слабост на българската икономика са недостатъчните вътрешни инвестиции при намаляващ приток на преки чуждестранни инвестиции и влошаването на тяхната структура. Скромен растеж в тях отбелязват и „Информационни и комуникационни технологии“, както и „Професионални дейности и изследвания“, които са от най-голямо значение за изграждане на високотехнологична и конкурентоспособна икономика, а и пряко влияят върху динамиката на икономическия растеж (Бобева, Златинов, 2019). Ниската инвестиционна активност за сравнително продължителния период след кризата няма как да не се отрази негативно върху потенциала за икономически растеж в дългосрочен план.

Соченият за двигател на българската икономика експортен сектор също е със значително по-слаби показатели спрямо този на Румъния.² Износът на стоки на Румъния в реално изражение за периода на членство се увеличава над 4 пъти, а този на България – едва 2.7 пъти. За същия период износът на услуги в Румъния нараства с 63.1 %, докато този на България спада с 18.9%.³ Поради забавянето на растежа на износа в България, а също и поради по-силното вътрешно търсене, отразяващо се върху обемите на вноса, в т.ч. и на потребителски стоки, нетният износ, който допреди няколко години е основен двигател на растежа, вече е с отрицателен принос към общия растеж (Бобева, Златинов, 2019).

¹ Все пак нарастването на инвестициите, макар и едва с 6.5 % през 2018 г., може да се приеме за някакъв положителен сигнал.

² За връзката между експорт и икономически растеж вж. Рангелова, 2013, с. 116-122.

³ Интересно е да се отбележи, че през 2006 г. общата сума на износа на услуги от Румъния превишава този на България със 75%, а през 2018 г. – със 165%.

Различните темпове на изменение на компонентите на БВП водят и до промяна в неговата структура (табл. 1). И при двете икономики през 2018 г. делът на крайното потребление на правителството остава почти на същите нива спрямо 2007 г. Най-съществени изменения се наблюдават при дела на инвестициите, като за Румъния той е по-висок от този за България, но и понижението е по-голямо – с 14.1 пр.п. до 21.2%, спрямо намаление от 9.3 пр.п. до 19% в България. В по-малка степен спада и делът на крайното потребление на домакинствата. Посочените компоненти на БВП губят позиции за сметка на износа, което пряко показва нарастващата му роля за икономическото развитие на двете държави. Делът на вноса в БВП се движи в противоположни посоки – повишение за Румъния и понижение за България, но все пак България остава съществено по-импортнозависимата страна. Промените във външнотърговските потоци допринасят за това през 2018 г. България да отчете, макар и малък, излишък.

Аналогични структурни промени се наблюдават и в ЕС-28, като основната разлика е, че средно за Съюза делът на инвестициите остава почти без изменение (за целия период е около 20%). От тази гледна точка може да се приеме, че спадът на показателя в България и Румъния е свързан с високите стойности през първите години на членство и с достигане на средноевропейските стойности впоследствие.

Таблица 1

Структура на БВП на България и Румъния и корелация между темпа на изменение на БВП и този на отделните компоненти

	Структура на БВП (%)				Корелация между темпа на изменение на БВП и този на отделните компоненти, 2006-2018 г.	
	България		Румъния		България	Румъния
	2007 г.	2018 г.	2007 г.	2018 г.		
БВП	100.0	100.0	100.0	100.0		
Крайно потребление на правителството	16.7	16.5	15.4	16.6	0.56	0.62
Крайно потребление на домакинствата и НТООД	68.5	61.9	67.4	62.5	0.85	0.92
Бруто капиталобразуване	33.6	20.7	31.3	24.2	0.80	0.76
Бруто образуване на основен капитал	28.3	19.0	35.3	21.2	0.75	0.70
Износ на стоки и услуги, вкл.:	52.4	64.5	24.7	41.6	0.63	0.47
стоки	36.5	49.0	17.2	30.5	0.57	0.26
услуги	15.9	15.5	7.5	11.2	0.19	0.53
Внос на стоки и услуги, вкл.:	71.2	63.6	38.8	44.9	0.81	0.62
стоки	60.0	53.7	33.7	37.8	0.78	0.52
услуги	11.2	9.9	5.1	7.1	0.29	0.79
Външнотърговски баланс при търговията със стоки и услуги, вкл.:	-18.8	0.9	-14.1	-3.3		
стоки	-23.5	-4.7	-16.5	-7.3		
услуги	4.7	5.6	2.4	4.1		
Търговска отвореност	123.6	128.1	63.5	86.5		

Източник. Собствени изчисления по данни на Евростат.

По отношение на корелацията между темпа на изменение на БВП и отделните компоненти се забелязва сходство между двете страни при потреблението и инвестициите. В България се отчита по-висока корелация между динамиката на външнотърговските потоци и изменението на БВП (вж. табл. 1). Коефициентът на корелация между темповете на изменение на износа на стоки и услуги и на БВП за периода 2007-2018 г. е 0.63, а този между вноса на стоки и услуги и БВП е 0.81, което означава, че зависимостта на БВП от вноса е по-голяма, отколкото от износа на стоки и услуги.⁴ Съответните коефициенти за Румъния са значително по-малки – 0.47 и 0.62. Това показва, че състоянието на България като по-отворена икономика се влияе повече от международната икономическа конюнктура. Същевременно по-високата корелация за Румъния при услугите както спрямо стоките, така и спрямо корелацията при услугите при България говори за по-активната външнотърговска дейност на тази страна в сферата на услугите.

Външнотърговска отвореност на икономиките на България и Румъния

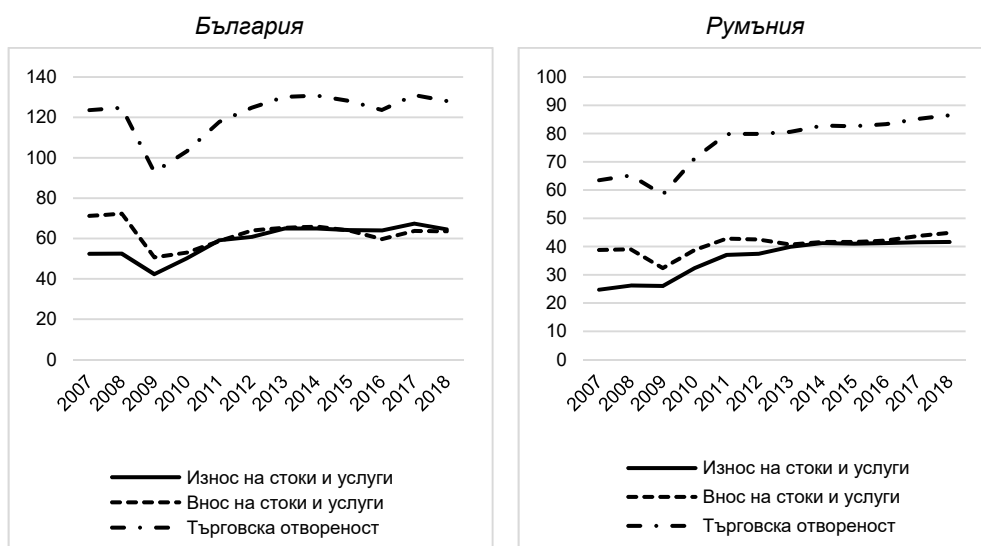
Практиката показва, че в резултат от интеграцията към действащ общ пазар, какъвто е ЕС, обемът и дялът на вътрешнообщностната търговия в общите търговски потоци на участващите държави се увеличават. През разглеждания период и при България, и при Румъния се отчита нарастване на външнотърговската отвореност (съотношение между сумата от износа и вноса към БВП) към държавите от ЕС. По правило интеграционните процеси стимулират външнотърговския стокообмен, особено в рамките на съответната общност, но в същото време създават предпоставки за засилване на негативните ефекти за участващите икономики при появата на кризи (Маринов, 2018).

Сравнителният анализ на отвореността на двете страни по отношение на външната търговия показва, че относителният дял на износа и на вноса в БВП за България е значително по-висок, отколкото този при Румъния (вж. фиг. 3). Увеличението на външнотърговската отвореност на Румъния е доста по-голямо – от 65.3 на 86.5%, т.е. с 21.2 пр.п. в сравнения с България – съответно от 123.6 на 128.1%, т.е. само с 4.5 пр.п. По-бавното нарастване на отвореността на икономиката на България се обяснява с доста по-високите начални стойности на показателя (дялът на външнотърговския обмен е много над 100% от БВП и не би могъл да се покачва значително).

⁴ Според скорошно емпирично изследване за взаимната връзка между износа и икономическия растеж на България (за периода 1999-2017 г.) в краткосрочен и средносрочен план износът на стоки и услуги е фактор за икономическия растеж, докато в дългосрочна перспектива той зависи много повече от БВП (Златинов, 2018).

Фигура 3

Външнотърговска отвореност на България и Румъния (%)

Източник. Eurostat. Economy and Finance. National Accounts.

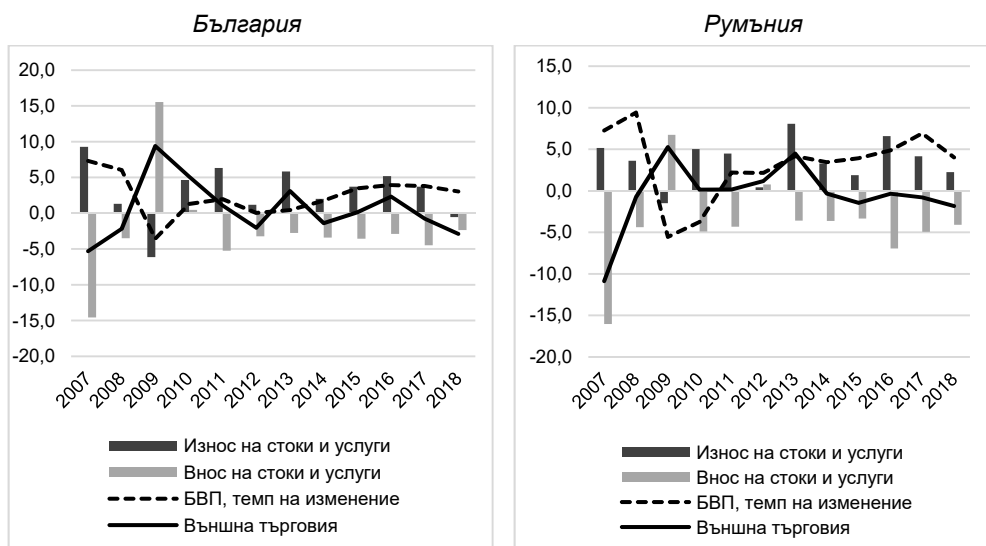
Въпреки високите стойности на търговска отвореност, най-вече на България, през 2018 г. страната е на 13-то място в ЕС-28 по този показател, но е доста над средното ниво за Съюза (86.5%), а Румъния, чиито стойности са близки до средните, се нарежда на 22-ро място. С най-висока търговска отвореност са предимно по-малки икономики като Люксембург (415.5 %), Малта (269.5%), Ирландия (211.5%), Словакия (192.4%), а на обратния полюс са Италия (61.1%), Обединеното кралство (61.3%), Франция (63.4%) и Испания (66.6%).

Ролята на външната търговия за икономическия растеж може да се анализира чрез приноса на износа и на вноса за темпа на изменение на БВП. През разглеждания период връзката между двата показателя и при България, и при Румъния претърпява сходни промени (фиг. 4). От началото на членството в ЕС до 2011 г. темпът на изменение на БВП и приносът на външната търговия се движат в противоположна посока – нарастването на БВП е съпроводено с увеличаване на отрицателния принос на външната търговия върху неговия темп на изменение, и обратното. Това е израз на високата търговска отвореност на двете икономики, на недобре развитата индустрия и силната зависимост от вноса на потребителски и инвестиционни стоки. С други думи, нарастващата покупателна способност и инвестиционна активност по време на икономическа експанзия се обезпечава до голяма степен с вносни продукти. Обратно, рязкото свиване на икономиката в периода на световната финансова и икономическа

криза води до много по-сериозно намаляване на вноса спрямо износа, като по този начин външната търговия допринася за ограничаване на спада на БВП. След 2012 г. естеството на връзката постепенно започва да се променя – темпът на изменение на БВП и приносът на външната търговия започват да се движат в една и съща посока, което е израз на по-голямото значение, което външната търговия има за икономическата активност.⁵

Фигура 4

Роля на износа, вноса и външната търговия за изменение на БВП (пр.п.) и темп на изменение на БВП (%)

Източник. Собствени изчисления по данни от Eurostat.

Динамика на външната търговия

Динамиката на износа на стоки и услуги следва сходни тенденции при двете държави, като експортът на Румъния се характеризира с по-големи колебания и обикновено с по-високи темпове на нарастване (вж. фиг. 5 и 6). Стимулиран от присъединяването към единния пазар на ЕС, през 2007 г. експортът и в двете страни се увеличава с над 20%. Още с първите прояви на световната финансова и икономическа криза от 2008 г. обаче темпът на нараст-

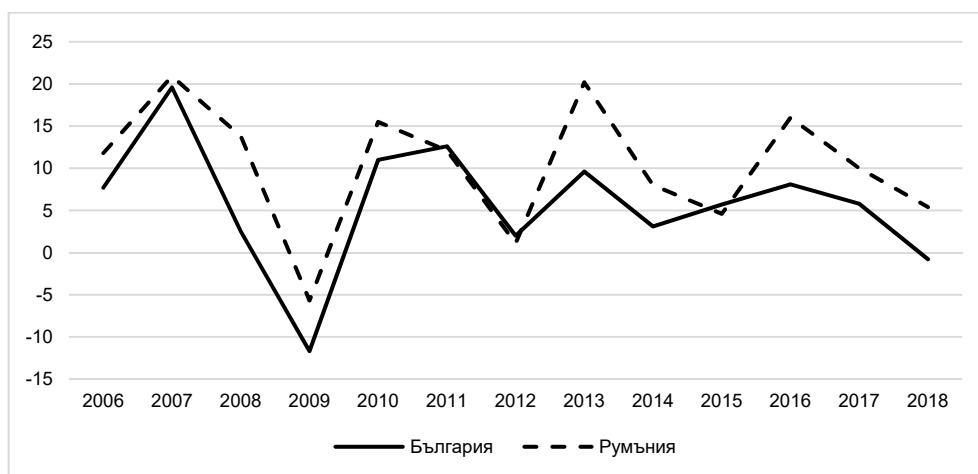
⁵ В случая се разглеждат единствено преките и непосредствени, а не дългосрочните ефекти от външната търговия върху изменението на БВП.

ване се забавя, а през 2009 г. е отчетено понижение, като за България то е два пъти по-високо.⁶ Все пак намалението на износа е значително по-малко от това при вноса, което рефлектира в драстично свиване на търговския дефицит, като при България през 2011 г. дори се отчита търговски излишък. По този начин външната търговия представлява своеобразен автоматичен стабилизатор за икономиките на двете страни. След световната финансова и икономическа криза България не успява да възстанови и дори да се доближи до предкризисните си темпове на нарастване на износа, но макар и слаби, темповете на вноса допринасят за поддържане на търговски излишък. Трябва да се отбележи, че този излишък се дължи на търговията с услуги, която успява да покрие дефицита при търговията със стоки.

За разлика от България Румъния съумява през определени години да достигне или да се доближи до предкризисните темпове на нарастване на износа, като тези темпове са двойно по-високи спрямо аналогичните в България. И в Румъния се отчита излишък при търговията с услуги, но той не е в състояние да покрие дефицита при стоките.

Фигура 5

Темп на изменение на износа на стоки и услуги на България и Румъния (%)

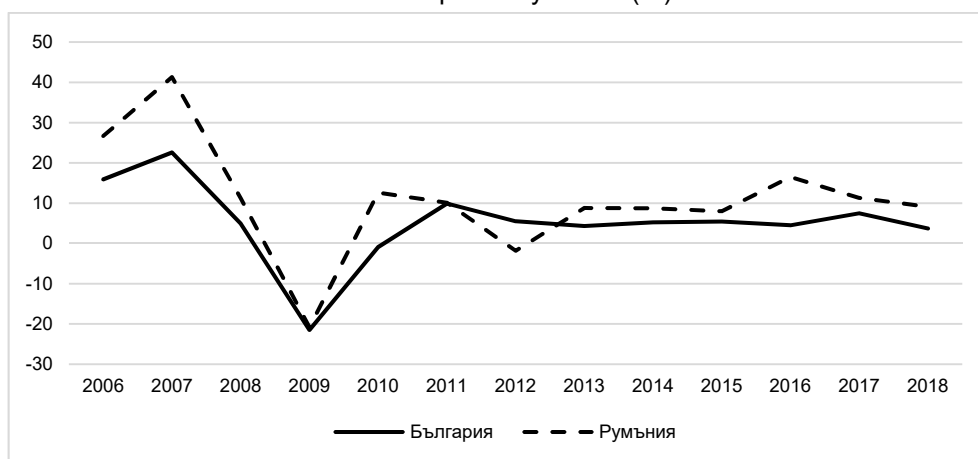

Източник. Eurostat. Economy and Finance. National Accounts.

⁶ До известна степен по-ограниченият ефект на кризата върху експорта на Румъния може да се обясни и с обезценката на леята – 9.4% през 2008 г. и 13.1% през 2009 г. След това обаче не може да се каже, че страната използва поевтиняването на валутата си за стимулиране на износа и за ограничаване на вноса. Въпреки че тенденцията към поевтиняване на валутата е постоянна, тя е в рамките на до 2% годишно (с изключение на 2012 г., когато е 4.9%).

Фигура 6

Темп на изменение на вноса на стоки и услуги на България и Румъния (%)

Източник. Eurostat. Economy and Finance. National Accounts.

През разглеждания период износет и вносет на България и Румъния преобладаващо следват общата тенденция на външната търговия на ЕС, като темповете на изменение са по-високи – както при ръст, така и във времена на спад. През 2018 г. България обаче е единствената страна в Съюза, при която се отчита намаление на износа на стоки и услуги.⁷ Това е предизвикано изцяло от спада на износа на стоки, което може да се обясни с икономическите проблеми на съседни страни и основни търговски партньори – Турция и Гърция, а също и със спад на износа към други съседни държави – Сърбия и Северна Македония, с икономическите санкции, наложени от Русия спрямо ЕС, които затрудняват износа, и др.

И при двете държави вътрешнообщностният износ се характеризира с много по-ниска степен на вариация в сравнение с износа към трети страни. Това е валидно както за целия износ към ЕС или към трети страни, така и по отношение на отделните държави в двете групи, т.е. не може да се каже, че колебанията на износа извън ЕС се дължат на по-големия брой търговски партньори и на наличието на такива, с които се сключват по-малки и епизодични сделки. Може да се направи и обосновано предположение, че предприятия от България и Румъния се интегрират по-добре във веригата на доставки с партньори от ЕС, което е в основата на изграждането на дълготрайни и устойчиви отношения. Това обаче не важи в толкова голяма степен за контрагенти извън

⁷ За динамиката на стоквата и географската структура на износа и вноса, както и някои от най-важните стокви групи през 2018 г. вж. Несторов, 2019.

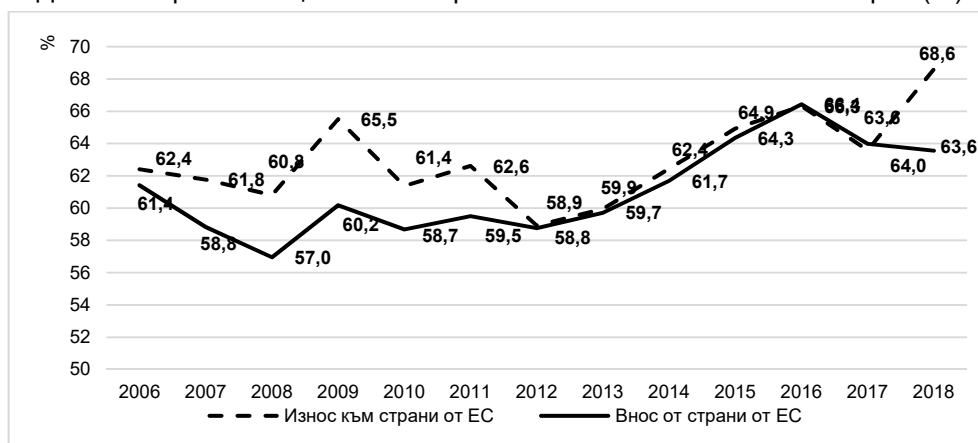
ЕС. Трябва да се отбележи и фактът, че вътрешнообщностната търговия е по-устойчива при кризисни събития.

Географска структура на външната търговия

По отношение на географската структура на външната търговия ясно се откроява голямата и нарастваща обвързаност на външнотърговски потоци с другите държави от ЕС. Етапите на разширяване на Съюза допринасят за ускоряване на икономическата динамика в единния пазар въпреки значителните дисбаланси, с които то е съпроводено. В България вътрешнообщностната търговия формира около две трети от износа и вноса, като износът преобладава над вноса през целия разглеждан период и през 2018 г. стига до 68.6% при 63.6% за вноса (фиг. 7).

Фигура 7

Дял на вътрешнообщностната търговия в износа и вноса на България (%)

Източник. Eurostat. International Trade.

По отношение на експорта на България към конкретни търговски партньори в рамките на ЕС се наблюдават няколко промени. От 2008 г. Германия се утвърждава като водещ експортен партньор на страната, като измества от първото място Италия. Това може да се обясни, от една страна, с продължителната икономическата криза в Италия, а от друга, с изграждането в България на производствени мощности на компании от автомобилния сектор, които са подизпълнители на немски концерни. Конкретното измерение на нарастването на значимостта на Германия като търговски партньор може да се даде със следния пример – през 2007 г. към нея са насочени 10.3% (1.4 млрд. EUR) от общия износ на България, а през 2018 г. делът вече е 14.9% (4.2 млрд. EUR). Подобна концентрация може да се сметне за рискова и поставяща в зависимост развитието на българската икономика от това на немската, но в същото време трябва да се отбележи, че износът към Германия се е доказал като сравнително

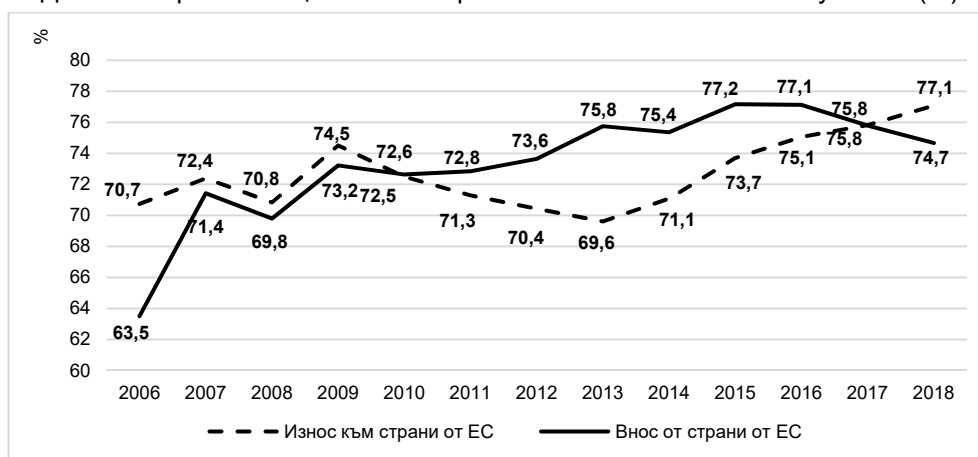
устойчив, дори по време на световната финансова и икономическа криза. Други държави, при които се наблюдава увеличение на дела на износа, са Румъния (от 4.9% през 2007 г. на 8.5% през 2018 г. и близо 4 пъти в абсолютно изражение), Холандия и страните от Вишеградската четворка (Полша, Чехия, Унгария и Словакия). Страни, към които е насочен по-малък дял от износа на България, са Гърция и Белгия. При останалите търговски партньори от ЕС не се забелязва съществена промяна. При износа към трети страни Турция остава лидер с голяма преднина, макар че се наблюдава трайна тенденция към понижение на дела му – от 11.4% през 2007 г. на 7.6% през 2018 г., а през последните години износьт намалява и в абсолютно изражение. Китай и САЩ се очертават сред водещите експортни дестинации извън ЕС, като изместват традиционни партньори на България като Сърбия и Русия.

Подобно на износа, и при вноса Германия се утвърждава като водещ търговски партньор. Тя измества от първата позиция Русия, която е основен доставчик на петрол и на природен газ за България. Именно честите промени на цените на енергоносителите са и причина за колебанията в стойността на вноса от Русия. През 2018 г. Италия е третият най-голям вносител в България, но тенденцията е към спад и в близко бъдеще най-вероятно тя ще бъде изпреварена от Румъния. Макар и бавно, се увеличава делът на вноса от Турция, но рязката обезценка на лирата вероятно ще ускори този процес.

Румъния е в доста по-голяма степен свързана с останалите държави от ЕС – около три четвърти и при износа, и при вноса. През 2006-2018 г. делът на износа и на вноса се колебае, но общо взето, нараства, като достига съответно 77.1 и 74.7% през последната година от периода (фиг. 8).

Фигура 8

Дял на вътрешнообщностната търговия в износа и вноса на Румъния (%)

Източник. Eurostat. International Trade.

Румъния, дори в по-голяма степен от България, е насочила износа си към Германия – около и над една пета от 2014 г. насам, като през 2018 г. този износ надвишава целия румънски експорт към трети страни. На следващо място по този показател през 2018 г. са Италия (11.5%), Франция (7.1%), Унгария (4.9%) и Обединеното кралство (4.3%). България също е сред водещите експортни дестинации на Румъния (с дял между 3 и 4% от износа), но определено не в толкова голяма степен, колкото е в обратната посока.

Промени в стоквата структурата на износа

През годините на членство в ЕС износът и на двете държави претърпява сходни промени, но те са с различна сила и интензивност. И в България, и в Румъния се регистрира спад в дела на износа на суровини.⁸ През 2006 г. те формират 44.7% от българския износ (пик от малко над 50% е достигнат през 2012 и 2013 г.), като делът се понижава до 38.8% през 2018 г.⁹ В абсолютно изражение обаче експортът на суровини през разглеждания период се удвоява – от 5.3 млрд. EUR на 10.9 млрд. EUR. Понижение се отчита при износа към трети страни (от 58.6 на 48.1%), докато този към други държави-членки на ЕС се запазва почти без промяна – спад от 36.3 на 35.4% (не се наблюдават и съществени вариации през годините).¹⁰ Делът на суровините в износа следва и до голяма степен се определя от динамиката на цените на тези продукти на международните пазари.

В Румъния, където делът на суровините в общия износ е по принцип значително по-нисък в сравнение с България, той се понижава от 20.8 на 17.3%, като намаление се отчита единствено при търговията с трети страни. Делът на суровините при вътрешнообщностната търговия (13.6%) е доста по-малък – повече от два пъти спрямо този при търговията извън ЕС (29.6%). За сметка на това в Румъния делът в износа на преработени изделия (машиностроене и транспортно оборудване) е много по-висок, отколкото в България – повече от два пъти както към държави от ЕС, така и към трети страни (вж. табл. 2 и 3). Румъния привлича инвестиции в предприятия, произвеждащи крайни продукти, като при това успява да го постигне в условията на значително по-

⁸ В използваните от нас данни в групата на суровините се включват следните групи продукти по Стандартната международна търговска класификация (SITC, Rev. 4) – Раздели 0 (Храни и живи животни), 1 (Безалкохолни и алкохолни напитки и тютюн), 2 (Необработени (сурови) материали, негодни за консумация (изкл. горивата), 3 (Минерални горива, масла и подобни продукти), 4 (Животински и растителни мазнини, масла и восъци) и Група 68 (Цветни метали).

⁹ Динамиката на дела на суровините в немалка степен се определя от енергоносителите. Без тях първичните продукти формират от 28.2 до 35.9% от общия износ, като не се наблюдават и особено големи колебания в тези стойности.

¹⁰ И други автори отчитат в анализите си влошаване при стоквата структура на външната търговия поради по-значителния ръст в търговията на продукти на първичния сектор за сметка на преработените продукти, особено по отношение на стокообмена с трети страни. Тази тенденция се откроява и при вноса, но е много по-ясно изразена при износа и е една от разликите между България и общите тенденции в ЕС през наблюдавания период (вж. Маринов, 2018).

високи данъчни ставки. Автомобилната индустрия например е традиционно един от водещите сектори на румънската икономика и страната е водещ производител на автомобили в региона на Източна Европа.¹¹ Значителен е и делът на износа на автомобили за международните пазари (над 20%). Географското местоположение на Румъния я определя като център за разпределение в региона с лесен достъп до сравнително големите пазари на Русия, Турция, Украйна и Полша. Сериозно се увеличава и износет на произвежданите в страната автомобилни компоненти (за 2010 г. той е 30%) – електрически и електронни системи, гуми, кабели, волани, скоростни кутии, системи за сигурност, седалки и др.

Относително по-активна е позицията на България в сравнение с Румъния по отношение на „Артикули, класифицирани главно според вида на материала“ в рамките на ЕС.¹² Групата е разнообразна по състав (включва продукти от кожа, текстил, каучук, хартия, желязо и стомана, цветни метали) и в повечето случаи продуктите не са с висока степен на преработка и добавена стойност. Основните продукти, които участват в българския износ от тази група, са цветните метали и желязото и стоманата, като през преобладаваща част от разглеждания период те формират между 60 и 70% от нея.

Таблица 2

Структура на износа на България и Румъния
към държави от ЕС

Продуктова група	2006 г. (%)		2018 г. (%)		2018 г. (млн. EUR)	
	България	Румъния	България	Румъния	България	Румъния
Общо	100	100	100	100	19 275	51 976
Храни и живи животни	6.1	2.3	12.2	4.9	2348	2554
Безалкохолни и алкохолни напитки и тютюн	1.0	0.1	1.0	1.4	184	721
Необработени (сурови) материали, негодни за консумация (изкл. горивата)	6.1	3.3	6.5	3.2	1257	1648
Минерални горива, масла и подобни продукти	6.6	4.8	5.0	2.3	964	1208
Животински и растителни мазнини, масла и восъци	0.1	0.2	1.0	0.3	195	163
Химични вещества и продукти	4.6	3.5	9.4	3.7	1805	1914
Артикули, класифицирани главно според вида на материала	32.0	18.8	22.2	16.4	4273	8523
Машини, оборудване и превозни средства	16.0	32.7	25.3	49.8	4884	25 872
Разнообразни готови продукти, н.д.	27.6	34.2	16.7	17.8	3216	9233
Стоки и сделки, н.д.	0.0	0.0	0.8	0.3	150	140
Суровини	36.3	13.7	35.4	13.6	6828	7077
Преработени изделия	63.7	86.3	63.8	86.1	12 297	44 759

Източник. Eurostat. International Trade.

¹¹ Страната е приемник на два автомобилни завода - „Дачия“ (подразделението на „Рено“) и „Форд“ (Форд Мотър Къмпани). Дачия Дъстър е най-продаваният модел автомобил, произведен в Румъния.

¹² Анализ на разликата в стоковата структура на външната търговия по основни групи стоки на двете страни вж. в Rangelova, Sariiski, 2019.

Таблица 3

Структура на износа на България и Румъния
към трети страни

Продуктова група	2006 г. (%)		2018 г. (%)		2018 г. (млн. EUR)	
	България	Румъния	България	Румъния	България	Румъния
Общо	100	100	100	100	8821	15 458
Храни и живи животни	5.5	1.9	7.0	10.7	616	1656
Безалкохолни и алкохолни напитки и тютюн	2.5	0.3	1.6	0.8	140	123
Необработени (сурови) материали, негодни за консумация (изкл. горивата)	9.3	11.4	6.3	5.9	555	912
Минерални горива, масла и подобни продукти	25.2	22.8	16.2	11.2	1432	1736
Животински и растителни мазнини, масла и восъци	0.5	0.3	1.3	0.3	118	39
Химични вещества и продукти	9.6	10.8	11.7	6.2	1035	958
Артикули, класифицирани главно според вида на материала	29.1	23.3	25.6	17.0	2254	2624
Машини, оборудване и превозни средства	10.1	23.2	16.8	39.2	1486	6058
Разнообразни готови продукти, н.д.	6.1	4.6	6.1	7.2	540	1114
Стоки и сделки, н.д.	2.2	1.5	7.3	1.5	644	239
Суровини	58.6	38.1	46.1	29.6	4067	4579
Преработени изделия	39.2	60.4	46.6	68.9	4110	10 641

Източник. Eurostat. International Trade.

Между България и Румъния се наблюдават и сходни тенденции при динамиката на износа на промишлена продукция – известно увеличение на дела ѝ, като и при двете държави той нараства при износа към трети страни, а остава почти без промяна към другите членки на ЕС. В Румъния обаче промишлената продукция формира съществено по-голям дял от износа и към ЕС, и към трети страни. Освен това като абсолютна сума през 2018 г. износът на промишлена продукция на Румъния възлиза на 55.4 млрд. EUR, или е 3.4 пъти по-висок от този на България.

За българската икономика може да се отбележи, че запазва установения преобладаващ суровинен експорт. Страната се очертава като износител предимно на стоки с ниска добавена стойност. Продължава значителният внос на потребителски стоки (вж. Несторов, 2019). Характерно за износа на България е, че добавената стойност в него е съществено по-ниска от останалите икономики в ЕС, докато при вноса е много по-висока. Това показва силната зависимост на страната от вноса за реализиране на външноикономическата ѝ дейност и значително присъствие в глобалните стойностни вериги (вж. Панушев, 2017, с. 219).

Структура на износа според технологичното му ниво

Наред с нарастването на износа на промишлена продукция в благоприятна посока се изменя и структурата на промишления износ според качеството на прилагания труд. Значително намалява делът на трудоинтензивните и ресурсоинтензивните продукти – в България с 13.3 пр.п. за разглеждания период, а в Румъния – с 12.8 пр.п. (вж. табл. 4 и 5). Понижава се и делът на продуктите, за чието производство е необходим нискоквалифициран труд, като намалението е по-силно изразено при Румъния.

В същото време в двете страни се увеличава делът на продукцията, за чието производство е необходим труд със средно и с високо ниво на квалификация. В този сектор Румъния е представена далеч по-добре и като изходно равнище, и в края на разглеждания период (2018 г.), когато достига 58.4% в сравнение с 37.7% за България. Отчита се известно увеличение и на дела на продукцията, за чието производство е необходим висококвалифициран труд – по-голямо за България (5.0 пр.п.) и по-малко за Румъния (2.5 пр.п., което е и значително по-малко, отколкото за България). В двете страни делът на такъв вид труд е по-голям при износа за трети страни в сравнение с вътрешнообщностния износ на страната, особено в България. Описаните процеси протичат по-интензивно при търговията с ЕС, отколкото при тази с трети страни (табл. 4 и 5).

Таблица 4

Структура на износа на промишлена продукция от България (стойност и в % от общия износ на промишлена продукция)

		2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
Трудоинтензивни и ресурсоинтензивни продукти	извън ЕС-28	18.3	15.1	17.0	16.5	16.3	17.0	19.3	16.0	15.3
	към ЕС-28	42.9	38.4	40.1	36.0	32.1	32.6	29.1	26.5	24.6
	общо	35.6	31.8	34.1	30.6	27.9	28.2	26.7	23.6	22.3
	млн. EUR	2696.7	2503.2	2123.6	2386.9	2788.7	2831.4	3714.1	3683.8	3651.6
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство е необходим нискоквалифициран труд	извън ЕС-28	23.8	17.9	12.7	10.8	10.3	8.2	7.5	15.6	14.2
	към ЕС-28	17.0	17.7	12.7	14.1	15.5	14.7	11.4	12.1	13.7
	общо	19.0	17.8	12.7	13.2	14.2	12.9	10.5	13.1	13.9
	млн. EUR	1440.3	1398.6	793.9	1029.2	1414.0	1296.8	1456.0	2038.8	2273.5
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство са необходими трудови ресурси със средно ниво на квалификация	извън ЕС-28	23.9	30.1	27.9	28.6	30.3	31.4	37.2	34.2	33.3
	към ЕС-28	25.5	26.1	28.8	31.8	34.0	34.3	37.8	38.7	39.2
	общо	25.0	27.2	28.6	31.0	33.0	33.5	37.6	37.5	37.7
	млн. EUR	1894.1	2142.6	1782.3	2418.3	3297.5	3357.8	5240.0	5840.4	6193.4
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство е необходим висококвалифициран труд	извън ЕС-28	33.9	37.0	42.4	44.0	43.1	43.3	36.0	34.2	37.1
	към ЕС-28	14.3	17.3	17.9	17.2	17.3	17.4	20.6	21.5	21.3
	общо	20.2	22.9	24.3	24.7	24.1	24.6	24.4	25.0	25.2
	млн. EUR	1526.6	1805.3	1513.9	1926.8	2407.1	2470.4	3390.5	3904.5	4142.5

Източник. Собствени изчисления по данни от Eurostat. International Trade.

Таблица 5

Структура на износа на промишлена продукция от Румъния
(стойност и в % от общия износ на промишлена продукция)

		2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
Трудоовинтензивни и ресурсоинтензивни продукти	извън ЕС-28	10.0	9.5	9.5	9.1	9.0	10.8	12.6	12.8	11.5
	към ЕС-28	36.5	30.3	27.9	25.4	24.6	24.6	21.5	19.8	19.0
	общо	30.4	25.4	24.0	21.6	20.8	21.2	19.6	18.3	17.6
	млн. EUR	7281	6666	5626	6444	7391	7490	9157	9381	9723.3
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство е необходим нискоквалифициран труд	извън ЕС-28	36.4	32.2	28.6	28.3	22.8	21.7	18.4	17.4	17.2
	към ЕС-28	14.4	15.2	11.4	10.4	11.9	11.3	9.1	9.5	8.9
	общо	19.5	19.2	15.0	14.6	14.5	13.9	11.1	11.1	10.5
	млн. EUR	4659	5041	3515	4366	5159	4894	5169	5688	5829.9
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство са необходими трудови ресурси със средно ниво на квалификация	извън ЕС-28	35.6	36.7	38.5	35.9	39.3	48.6	54.4	54.5	56.1
	към ЕС-28	39.3	40.6	44.8	46.0	46.3	47.4	56.4	56.6	59.0
	общо	38.4	39.7	43.5	43.6	44.6	47.7	56.0	56.2	58.4
	млн. EUR	9207	10 406	10 173	13 011	15 843	16 857	26 145	28 749	32 377.3
Технологичноинтензивни продукти, за чието производство е необходим висококвалифициран труд	извън ЕС-28	18.0	21.6	23.4	26.7	28.8	18.9	14.7	15.3	15.3
	към ЕС-28	8.9	13.0	15.1	17.4	16.6	15.6	11.5	12.8	13.1
	общо	11.0	15.0	16.8	19.5	19.5	16.4	12.2	13.3	13.5
	млн. EUR	2629	3943	3942	5833	6939	5804	5688	6800	7469.5

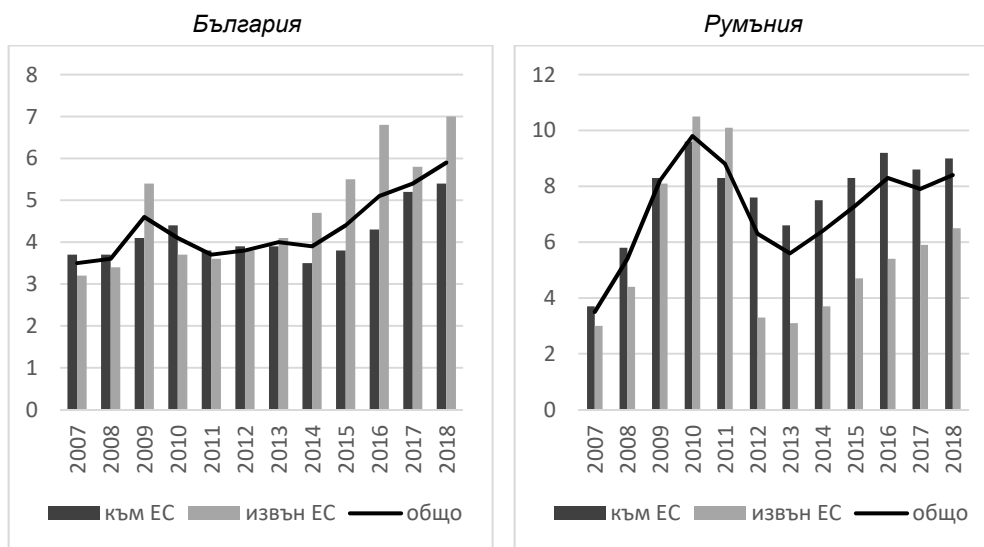
Източник. Собствени изчисления по данни от Eurostat. International Trade.

Предвид важната роля на високите технологии за постигане на икономически растеж интерес представляват размерът и динамиката на високотехнологичния износ и делът му в общия износ на двете държави (фиг. 9). Подходящ показател за това е относителният му дял в общо износа на дадена страна. В началото на присъединяването към ЕС двете страни имат еднакъв дял – 3.5%. В България той се задържа на това ниво до 2014 г., след което се повишава до 5.9%, а в Румъния се покачва по-бързо и стига до 8.4% през 2018 г. Въпреки нарастването обаче делът в двете страни остава сред най-ниските в ЕС-28 – средно за Съюза той е 16.1% за 2007 г. и 17.9% за 2018 г. За сравнение, върхови постижения в това отношение имат Ирландия (34.7%), Малта (25.6%), Холандия (21.3%), Франция (20.5%) и т.н., чиито дялове са в пъти по-големи, отколкото тези на България и Румъния.

В България почти през всяка от обхванатите години делът на високотехнологичния експорт е по-висок при износа към трети страни, като това се вижда много ясно през последните години. Като положителна черта може да се посочи, че този износ е устойчив и не се понижава дори по време на световната финансова и икономическа криза. При Румъния се откроява по-големият дял на високотехнологичния износ в сравнение с България, като особено високи са стойностите по време на кризата. Друга особеност е, че в Румъния той има значително по-голям дял при вътрешнообщностната търговия, отколкото в България, където преобладава в износа към трети страни (вж. фиг. 9).

Фигура 9

Дял на високотехнологичния износ в общия износ на България и Румъния (%)

Източник. Eurostat. International Trade.

Високотехнологичният износ зависи от разходите за научна и развойна дейност и от наличието на благоприятна среда за иновационна дейност. Според дела на разходите за научна и развойна дейност в БВП още от 90-те години на XX век двете страни са сред тези с най-ниски стойности в ЕС (0.50%). Относително повишение се наблюдава от 2014 г. насам, вече в условията на членство в ЕС. Делът на този вид разходи в БВП за периода 2014-2017 г. в България е по-висок, като варира от 0.75 до 0.96%, а в Румъния е в интервала от 0.38 до 0.5%.¹³ И двете страни обаче силно изостават от средното ниво на разходите за научна и развойна дейност в БВП в ЕС-28, където то е в пъти по-голямо – над 2%.

*

Всяко икономическо сравнение между България и Румъния е интересно поради факта, че двете страни започват членството си в ЕС от почти еднакво изходно равнище, но през последните 12 години постигат различни резултати

¹³ Друг е въпросът, че в Стратегия „Европа 2020“ е заложено през 2020 г. инвестициите в научна и развойна дейност в ЕС да достигнат 3% от БВП, а в целевите прогнози за България се предвижда 1.5%. Очевидно обаче това няма да бъде постигнато.

по някои основни показатели. Това намира израз най-вече в по-бързото повишение на равнището на икономическо развитие в Румъния в сравнение с България, като според нас при сегашните условия разликата ще става дори по-явна.

Търсейки причината за постигането на по-висок темп на нарастване на БВП в Румъния през призмата на структурата на външната търговия, въз основа на представения сравнителен анализ на двете страни могат да се обобщят следните по-важни изводи:

- При регистриран по-висок икономически растеж в сравнение с България в Румъния по-бързо нарастват крайните разходи на домакинствата като израз на подобряващата се покупателна способност на населението. През разглеждания период (2006-2018 г.) по отношение на инвестициите в Румъния се отчита положителен растеж при намаление за България. Липсата на инвестиции в България се отразява негативно върху икономическия растеж в дългосрочен план.

- Експортният сектор, смятан за двигател на икономическия растеж в България, също е със значително по-слаби позиции спрямо тези на Румъния. В годините на членство в ЕС износът на стоки на Румъния се увеличава много повече от този на България. За същия период износът на услуги от Румъния нараства, докато българският намалява.

- България има значително по-отворена икономика в сравнение с Румъния. В резултат от интеграцията към страните от ЕС се регистрира нарастване на обема и на дела на вътрешнообщностната търговия в общите търговски потоци на тези страни, като при Румъния това е по-силно изразено.

- В сравнение с България в Румъния делът на суровините в общия износ е значително по-нисък, а делът в износа на продукти с висока степен на преработка (машиностроене) при Румъния е много по-голям. Високият дял на търговията с продукти на първичния сектор за сметка на преработените изделия е характерен за вноса на България, но още повече за износа. Това показва задълбочаващата се специализация на страната в производството и търговията със стоки с по-ниска добавена стойност, чиито цените на международните пазари са подложени на колебания.

- Наред с нарастването на износа на промишлена продукция в двете страни в благоприятна посока се изменя и структурата на промишления износ според качеството на вложения труд. Съществено спада делът на трудовоинтензивните и ресурсоинтензивните продукти и на тези, при които се използва нискоквалифициран труд, като намалението е също по-силно изразено при Румъния. За сметка на това се увеличава делът на износа на продукция, за чието производство е необходим труд със средно и с високо ниво на квалификация. И за двете страни е преобладаваща групата на продукти, изискващи средноквалифициран труд, като Румъния отново се представя далеч по-добре – близо 60% през 2018 г. срещу около 40% за България. Наблюдава се известно

увеличение и на дела на продукцията, за чието производство е необходим висококвалифициран труд – тук по-добри резултати има България, която е с около 2 пъти по-голям дял от Румъния – 25.2% срещу 13.5% през 2018 г.

- Оценявайки ролята на високите технологии за постигане на икономически растеж, изразена чрез дела на високотехнологичния износ в общия износ, се вижда, че в началото на присъединяването към ЕС двете страни имат еднакъв дял (3.5%), който е сред най-ниските в общността. През годините този дял нараства, но все още продължава да бъде един от най-ниските в Съюза. В Румъния той е значително по-висок при вътрешнообщностната търговия (което показва и по-голяма зависимост от ЕС), а в България преобладава при износа към трети страни. Този показател е свързан с цялостната иновационна политика, но за съжаление и България, и Румъния остават сред страните в ЕС-28 с най-нисък дял на разходи за научна и развойна дейност в БВП. Това предопределя и ограничените им възможности за производство и износ на високотехнологични продукти с висока добавена стойност.

Въпреки осъществяването на реформите, наложени от процеса на присъединяване, и за двете страни се очертава перспективата да запазят позадните позиции, които заемат сред държавите от ЕС-28. Все пак може да се каже, че приетата от румънското правителство дългосрочна стратегия, насочена към осигуряването на по-добра среда за инвеститорите чрез създаване на адекватна институционална рамка, се оказва благоприятна – за сравнително кратък период страната успява да постигне съществено подобрене на структурата на износа (от гледна точка на неговата добавена стойност) и по-високи темпове на растеж.

В България е необходимо да се развият перспективни отрасли и дейности, които да доведат до производство на продукция с по-висока добавена стойност. Толкова често и широко изтъкваното предимство – ниското равнище на безработица, не означава, че се повишава производителността на труда, защото работниците се включват предимно в заетост, която практически не носи или носи ниска добавена стойност.

Накрая, във връзка с резултатите от представеното проучване може да се обобщи, че с помощта на адекватни управленски механизми биха могли да се развият конкурентоспособни национални производства на завършени стоки и услуги с по-висока добавена стойност, които да се търгуват както в рамките на ЕС, така и извън него.

Използвана литература:

Бобева, Д. и Д. Златинов (2019). Структурни дисбаланси и рискове за икономиката. В: *Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания. Годишен доклад 2019 г. Част втора. Тема на фокус: „Структурни дисбаланси и рискове за икономиката“*. Институт за икономически изследвания при БАН. С.: ГорексПрес, с. 103-137.

Златинов, Д. (2018). Валидност на хипотезата за експортно ориентиран икономически растеж в България. В: *Идва ли времето на нов протекционизъм?* С.: Издателство на ВУЗФ „Св. Григорий Богослов“, с. 211-226.

Маринов, Е. (2018). Посткризисното развитие на външнотърговските отношения на България. *Икономическа мисъл*, N 6, с. 63-82.

Несторов, Н. (2019). Външна търговия. В: *„Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания“*. Годишен доклад 2019 г. Част първа. *Икономическо развитие и средносрочни очаквания*. Институт за икономически изследвания при БАН. С.: ГорексПрес, с. 54-58.

Панушев, Е. (2017). Външноикономическата ориентация на България. В: *Българската икономика: 10 години в Европейския съюз*. С: FastPrintBooks, с. 213 -220.

Рангелова, Р. (2013). *Структурни промени и икономически растеж в страните от Европейския съюз*. С.: АИ „Проф. М. Дринов“.

Rangelova, R. and G. Sariiski (2019). Comparing Progress in Bulgaria and Romania. In: *International Economics Department at BAS. 2019. International Scientific Conference Proceedings „Bulgaria and Romania: Country Members of the EU, Part of the Global Economy” – 2018*. Sofia: ERI-BAS, pp. 23-37. Available at: <https://inecoconference.wordpress.com/2018-2/2018-papers/>

Rangelova, R. and G. Sariiski (2017). Bulgaria and Romania in EU: Economic Progress in Comparative Perspective. In: *Bulgaria and Romania&Country Members of the EU, Part of the Global Economy. International Scientific Conference Proceedings*. Sofia: ERI-BAS, pp. 19-30.

World Bank Group (2018). *From Uneven Growth to Inclusive Development. Romania's Path to Shared Prosperity. Systematic Country Diagnostics*. IBRD/The World Bank, DOI: 10.1596/978-1-4648-1317-7

20.01.2020 г.